

NA DESETOGODIŠNJICU SMRTI ISIDORE SEKULIĆ

Ovde se želelo sa nekoliko fragmenata obnoviti sećanje na ovu izuzetnu ženu i ovog izuzetnog stvaraoca. Ali — koje li muke izabrati ih! Jer, u desetak tomova eseja Isidore Sekulić (1887—1958) skoro da i nema rada koji bi se dao zao- bići. Najčešće, i najradije, ona na 5—6 strana, polazeći čak i od najbeznačajnijeg povoda, raz- grana misli i uđe u suštinu problema, povezu- jući ga za sudbinu čoveka, nacije, čovečanstva, kosmosa. Kako je sama definisala, »Kud smo, šta smo, zašto smo — to je u mojim knjigama, mislima, životu, a to pitanje ostaje bez odgo- vora.«

Ne postoji oblast gde se ovaj enciklopedist fan- tastičnog obrazovanja nije stručno poneo i izveo briljantne zaključke. Matematičar, znalac muzike i sam pijanist, nenadmašni jezičar i po znanju i po vokaciji, istoričar i filosof, izvanredni posma- trač i dubokoumni mislilac, povrh svega književ- ni virtuoz, — ko bi najzad pobrojao sve njene vrline! — Isidora Sekulić nema sebi ravnog u našoj književnosti. Čak i u svetskoj može malo muškaraca esejista naporedo sa njom, a od žena jedino Virdžinija Vulf.

Upoređujući eseje ovih dveju velikih žena, naj- lakše ćemo uočiti osobine našeg pisca. Dok Vir- džinija Vulf nastoji da, kao rođeni prozaik, umet- ničkim sredstvima rekreira suštinu dela ili prob- lema kojim se bavi, dotle Isidora Sekulić, takođe sa izvanrednom umetničkom senzibilnošću, od- mah intelektualno formuliše problem, da bi po- tom ocenjivala sve njegove implikacije, razvr- stavajući ih u kulturne i egzistencijalne kate- gorije.

U svojoj skromnoj usamljenoj kućici na Topči- derskom brdu, Isidora Sekulić je više od pola veka, asketski samotna, bila dobrovoljni zatoče-

nik rada i morala, kulture i službe svome narodu. Svi mi koji smo je poznavali i odlazili joj u hodočašće, osećamo koliko smo osiromašeni što već deset godina ne čujemo njene mudre reči, ne dobijamo više njene rukopise.

Ipak, ovi patetični redovi nemaju nameru da budu sveća u znak pomena, već poziv na ponovno čitanje njenog dela.

Svi citirani tekstovi su sažeti odlomci iz njenih eseja sa navedenim naslovima. Pri izboru i adaptiranju se strogo pazilo da ne budu oštećene ni misli ni stilske osobine piščeve. Kao izvor, korišćena su njena Sabrana dela u izdanju Matice srpske.

Vuk (1938)

Automatizovalo se da se Vuk i Dositej pominju uporedo. Ima međutim ljudi kojima ne pada na um Dositej kada govore o Vuku, i ne pada im na pamet Vuk kada misle o Dositeju. Kulturni nemiri ova dva čoveka sasvim su drukčijih klica. Trudi i napori, iako delomično istih ili sličnih kategorija, vrlo su različiti po temeljnim vrednostima. Posmrtnost njihova nije i neće biti ista. Dositej je svetleo i grejao i utrnuo i sad je zaslužno ime i počasno mesto. Vuk je živ. Koluta, vreo je, ima da prolazi još kroz mnoge rede i neredne naših narodnih vrednosti, i ne samo u smislu pismenosti i književnosti, nego i u smislu političkom. Zašto se ta politički kulturna snaga i sada prenebregava, zašto se taj prijatelj svetlosti, reda i pravde ne priziva? Vokacija Vukova nije ispunjena, širi se, širiće se.

Dositej je bio pasivan duh, pasivna darovitost, i stoji kao vrednost zavisana, i zahvalan raznim faktorima izvan sebe. On je morao biti oplodan od boljih no što mu beše rod, da bi posle sam oplodivao. Za kulturni pokret svoj nije našao instikt u sebi ni video klicu u rodnoj grudi. Selo, udžericu, trnjake, nepismenost prostih i za bludu pismenih požalio je tek iz tuđine, posle udivljenja pred tuđim dobrom i sravnjenja sa rodnim siromaštvom. Protiv kaluđerskog života ustao je iz ličnoga nezadovoljstva, gurnuo od sebe nedostojno ostavivši ga drugima. Nije ostao da buntuje opasno po sebe, na mestu, nije pokušao da reformiše tu ustanovu koja narodu treba. Banuo je u svet polusvesno, više trbuhom za hlebom i glavom za mladalačkom radoznalošću, nego za nagonom i planom. Dositej je pošao u svet kao obični ljudi: prazan. Srećom po nas srećno se svršila ta avantura. Na tuđe zasejane livade pala je pčela. Sem ličnog zadovoljstva da se nalesi i nauži, doneo je Dositej kući hrane i za košnicu. Ova naša figura sa pčelama nije sasvim proizvoljna. Zato što je na izdašno ucvetana polja padao, Dositej je često uprošćavao probleme

prosvete, metodama bio naivan, kulturu propovedao kao neku poslasticu. Uostalom to je bio deo čari ovoga književnika koga književnost nije stala krvi, zanimljivog raskaludera koji je za svoju vedrinu, bonomiju i lakotno sačekivanje briga imao možda najviše da zahvali kaluderstvu.

Vuk je aktivan duh i aktivna darovitost. On je duboka, tamna, sa instinktima izmešana genijalnost, identičan sa zemljom. Kao zemlja, on će raditi sa prolomima a ne sa inspiracijama. Vukovu radu bio je uslov da se sa svojim trudom ne otkida od grude. Svoju veliku misao mogao je zamisliti, svejedno, u šumi, u ubogom selu, na kamenu. Zamislio ju je u malome narodu bez glasnoga imena, u nekulturi, i što je još gore, u nazadnjaštvu. Vuk je jedna naša mitska pojava, mitsko ponavljanje. On od prvoga poteza zna šta preduzima, u klici vidi spremno veliko drvo za vekove unapred. Sa bogovskim jednim mirom ubeđen je od prvog početka da ima pravo, da mu mora pozitivno služiti prijatelj i neprijatelj.

Češće se potrzalo pitanje da li od Vuka počinje naša književnost. Nama se čini da ovo pitanje nije pravo. Sa Vukom dolazi nešto bitnije od literature. Naravno, negde će tu imati mesto i književnost kao jedna od rezultata kulturne svesti naroda. Sa Vukom dolazi originalna naša kulturna svest. Niti ona vizantijsko srpska iz srednjega veka, niti ona evropsko srpska koju je doneo ili donosio i Dositej. Originalna naša narodna kulturna svest u mozgu seljaka samouka i neuka, svest revolucionara sa svojim rođenim sredstvima i blagom, revolucionarna naporedo sa takvom političkom revolucijom. Jer je Vuk bio i politički duh, i na temeljima političke misli i plamenog seljačkog patriotizma pravio i filologiju i književnost. Vuk je ratovao, svaku narodnu reč video kao ličnost, i postrojavao ih u žive redove. Prvi čovek koji je osetio da je jezik našeg naroda krv, i stao prema tom jeziku kao ravan prema ravnom, genij prema geniju, i bacio taj jezik u rat za oslobođenje i intelektualne i političke savesti.

Kao svi genijalni, Vuk je počeo od najprostijega. Pre kulture, ima li se svest za pismo? Pre evropskog, ima li se nešto svoje? Pre literature, ima li se jezik? Pre knjižnice, ima li se ona jedna knjiga koja, kao i Biblija, nije literatura, nego duh i život narodni, ona knjiga i stil u njoj za čije čuvanje u čistoti i originalnosti imaju da žive sve generacije. Metodičan po seljački, Vuk započinje tako da kažemo manuelnu fazu književnog rada: čeprka, traži, kupi, prebira i u torbu baca jezik i delove one osnovne knjige, velike zbirke narodnih pesama. S punom torbom javiće se i narodu i knezu i knjižestvu i Evropi. S punom torbom i sa sigurnom revolucijom. Čiji jezik valja? Onoga ko jezik zna. Narod ga zna i knji-

žestvo ima da uči od naroda. Kako to da seljak ima i zna književni jezik? Tako što je u njemu krepak narodni život, osećanje tla i sudbine, tako što je u narodu krv.

To je osovina Vukove revolucije, ne literarne samo, nego pre toga kulturne i političko kulturne. Postoji krv i postoji intelekt. Intelekt je velika stvar, ali to je jedan produkt krvi. Krv se mora imati! Ne znamo kako je u svetu, ali kod nas na Balkanu krv ima prost narod. Vuk je sagledao idealnu stranu u prirodi našeg prostog čoveka. Sagledao je to kroz jezik. Jezik grade vere i ubedenja u istine, i borbe protiv laži, zato je jezik izvor i knjizi i politici. Jezik je prvi napor s kojim se ulazi u nauku, i najviše oruđe s kojim se stvara umetnička književnost, i tradicionalna garantija za političku kulturu. Vuk je ocenio i osetio, pokazao i dokazao da u reči našeg prostog naroda ima i sigurna oznaka predmeta, i lepota zvuka, i skoro naučna tačnost pojma, i, što je glavna čar jezika, ima skrivenih naslućivanja. Bosanska reč je do bola puna naslućivanja, njen poslednji talas svršava, kao muzika, daleko u prostoru misli i osećaja. Vuk je iz jezika prostog našeg čoveka isterao te tajne, pretvorio ih u živ rad i blago, od kojeg smo u kulturnoj svesti ono što smo, i počinjemo biti ono što je više i bolje.

Vuk nije pre svega naučnik i prosvetitelj. Nauka je jaka kad se baci u pojedinost. A Vuk je potegao celinu narodnoga života sa svima problemima i kulturnim i kulturno političkim. Vuk je hteo opštu pismenost ne samo zbog čitanja i pisanja, nego da se time daje svakom čoveku individualna otmenost, i pravo na onakvu slobodu kakva ide sa takvim čovekom. Kulturno politička hrabrost govorila je iz Vuka kada je pisao poznato zemunsko pismo knezu Milošu: ista prava i ista ograničenja knezu i podaniku. A ako Srbin bez osвете ne može, onda i tu ista prava knezu i seljaku. U Vuku je živela genijalnost pravde i istine. I otuda retko tačne njegove ocene svih elemenata koji čine narodni život i njegovo pravo na kulturu. Tražio je Vuk pravo i pravdu za one koji su narodno biće, koji su krv, koji znače grudu, običaj i jezik. Politika je to. Politika na osnovu onoga što je narodni identitet, a ne na osnovu evropskih principa koji su vrednosti za iznajmljivanje.

A ako je baš potrebno da ne stoji sam, Vuk se može naporedo staviti samo s Njegošem i Karađorđem. To su tri čista originala našega roda, veliki mitski ljudi koji su sve iz sebe izvadili, i sve rodnoj grudni, jeziku i moralnom običaju narodnom ostavili. Ali međ tom dvojicom stasitih i kršnih drugova Vuk je najstameniji. U Vuka nikada kolebanja i nikada zanosna. Nikada unutrašnje nepravilike i nikada prenapljenosti. Vladika Rade se kao patriot zanosio i razočaravao. Vožd je bivao u nepravilikama, i nosili su

ga događaji i kuda treba i kuda ne treba. Vuk se rodio kondensovan kao zemlja. Jedna formula, jedan zadatak, jedan pravac, jedna vera u jedno znanje. Taj suhi, zemlji bliski seljak nikada nije zamišljao ili propovedao neke usrećavajuće istine i blagodeti. Ujednačen, dostižan, darovit bez inspiracije, verovao je samo u one rezultate, naučne i političke, koji su u narodnom životu i jeziku konsakrirani. Verovao je u narodnu reč, uvek punu živih posledica i zaključaka, verovao je da ona vredi koliko država, da se na osnovi nje uvek može početi nov život.

Mnogostruke tendencije Vukova duha još će se pokazivati. To je čovek koji je počeo što je najteže: red da pravi. Red u pismenosti i jeziku, red u vrednostima političko kulturnim. Vreme je bilo takvo da red u državnom ustrojstvu nije mogao praviti, ali je kazao kakav bi imao biti. Ponekad se čini da Vuk, odande odgore, pomalo u situaciji Hrista sa zadremalim učenicima, pita borce kulturne i političke, a naročito političke:

Zar ne možete jedan čas probditi sa mnom?

Naša književnost je dostojna patriotizma (1935)

Ima kod malih naroda ova pojava: vrlo živ patriotizam teritorijalni i istorijski, i vrlo mlitav patriotizam kulturni. Možda je najdublji uzrok za to u činjenici da su zemlje i stanovništvo maloga naroda, ma koliko malena bila država, priželjkivani od drugih država; dok jezik i književnost malih naroda nisu. Sa stalnom političkom bojazni u srcu, mali narod privikne držati svoje zemlje i naselja u slikama geografskim, a ne oblicima poetskim. Znane i skrivene snage svojih reka i planina i gradova, svojih seljaka i inteligencije, mali narod više oseća kroz istoriju nego kroz umetnost. A to je malo. Aristotel ostavio je još sud: da je poezija više od istorije, jer je poezija izraz opšteg, a istorija posebnog. Danas se može reći da je književnost sadržalac i istorije, i zato izraz i posebnog i opšteg; umetnost koja konkretnom posebnosti otkrije svaki čas nešto univerzalno, što nikad niko nije sagledao ni umom ni očima.

U kulturnom našem patriotizmu ima manjak; a glavna slaboća je u nikakvim ili vrlo pokidanim vezama našim sa našom književnošću. Ljudi ne vezuju životne veze sa svojom knjigom. Čitaoci ne poznaju književnost svoga naroda, pisci ne poznaju književnost svoga naroda. Ne zna se dovoljno da je književnost iznad svega, iznad istorije sa svima njenim pomoćnim granama. Ljudi ne mare za svoju književnost prosto zato što ne znaju šta je sve u njoj, ne vide je u celini, ne umeju tražiti i naći knjigu.

Mnogi od nas međutim bar po jednu stranu književnosti vide u celini. Kod većih naroda su istorija književnosti i kritika književna tako neprekidne, da sve što se iole bolje napiše odmah biva organski grupisano. Svaki čitalac dakle, hoće neće, drži se reda u čitanju, čita zbog jednog i drugo i treće. Svaki čitalac postaje na taj način vrsta živog sastavka one književnosti; konservator i osnaživač njene egzistencije i važnosti; razvija i nosi u sebi kulturni patriotizam za tu književnost.

Zar nije užasno to što rekosmo? Mnogi od nas, konservator tuđe književnosti! Nosilac kulturnog patriotizma za tuđu književnost! Ali nismo isto tako akutnim vezama vezani za književnost svoju; ne upoznajemo čisto biće naroda i čist jezik naših zemalja i naselja, onih sa kojima jedino imamo ime i putni list za život.

Koliko nas je koji smo nabavili i poređali, recimo, bar svu bolju prozu našu, poređali knjigu do knjige, pisca do pisca, da bismo videli koliko je to, i šta tu sve ima. Onaj ko stoji u dodiru sa takvom zbirkom, i čita stvari sa metodom vezivanja stvari u celinu, taj nam može reći šta znače te hartije i taj slog. Znače jedan debeli humus aktivnosti, dragocenog i povezanog duhovnog rada. Jasno se tada iskusi da su pisci ljudi koji nose u sebi uzrok za jednu suštinsku preradu svoga kraja i njegovih problema. A nositi u sebi uzrok za takav rad, to je vrlo velika stvar, više nego talent.. To je misija podzemnih snaga zavičaja.

Naša književnost je dostojna patriotizma, ali kulturni patriotizam još nije ušao u naše tradicije. Malo, na dohvat, i bez ljubavi čitamo. Literatura se mora znati u celini, kao i rodna gruda. Pešačiti se mora uz nju kao uz dugu i vijugavu reku, da bi čovek zapravo znao gde je bio, šta video, šta poneo. Onda i književnost i naselja prestaju biti vremenske stvari, i zasecati samo u vremenske uslove našeg života. A kad ljudi dobro poznaju svoju književnost, bolje poznaju i sebe, i onda i između sebe ulaze u drukčije odnose. A to je bitno važno, i najbolja kritika na razne mehanizovane mentalitete koji nas obuzimaju kao kora kornjaču, i od kojih mehanizovanih mentaliteta možda i najtvrdi je onaj s kojim ostajemo hladni i nemarni prema svojoj knjizi.

Problem zemlje (1936)

Imamo mnogo sputanog u najsnažnijem današnjem čoveku. Besumnje je dobro što je došlo do pokreta čoveka društvenog; ali će baš zato morati doći do pokreta čoveka šireg, elementnog, prirodnog, zemljinog. Jer svaku društvenu revoluciju i pokreće i nosi i preobražava lična revolucija. Lične revolucije su dublje, jače, ple-

menitije. Zato što je čovek nešto široko, opšte, nepromenljivo u suštini, dok je društvo samo struktura, oblik specijalan i prolazan. Čovek je stvarnost, kao i zemlja i priroda; društvo je stvar, kao i politika i nauka koji ga obrazuju, slažu i opet razlažu. Jedini stalni faktor društva to je simpatija čoveka za čoveka, a to je pitanje osećaja i srca, dakle pitanje nagona, dakle pitanje čoveka suštinskog i zemljinog. Ne može ceo čovek stati i ostati ni u kojem, ma kako dobro proučenom poligonu jedne isključivo društvene logike i nužde; jer čovek živi energijama zemlje, njegov se život i smisao produžavaju tamo daleko kuda se produžava smisao egzistencije zemlje kao nebeskog tela. I do biološke smrti zemljine, i do astronomske smrti njene, mi smo s njom, i u njoj, i ona.

Kaže se: danas se sve osniva na nauci; i najprostiji svakidašnji život čovekov upravlja se društvenim naukama. To je pouzdano i zdravo gledište za mnoge stvari i probleme. Ali čovek premaša to gledište. Čovekova materija i njegove radne energije nisu tako pasivno plastične da bi se moglo mehanički prilagođavati pravilima i ogleđima društvenih teorija. Ne može se uvek pod prosto objašnjenje podvesti ono što je komplikovano; pod racionalno objašnjenje ono što je iracionalno. U čoveku ima više atoma nego zvezda u prostoru, kaže Edington. I premda nauka nije ni jedno ni drugo tačno izbrojala, ta analogija je istinita, i ona bezuslovno menja pogled čoveka na sebe sama i na stvari. Biće dakle da je jednostrano shvatanje kad ljudi hoće da iz društvenih nauka diriguju celokupnim životom čoveka sina zemljinog. Mi smo danas u punom romantizmu socijalnih nauka! A ne može nikoja nauka, pa ni društvena, ovladati tako mnogogranim i ujedno duhovnim problemima kakvi su: rad, hleb, dostojanstvo čovekovo.

To troje se svodi na jedno: na rad. A rad je ono božansko darovanje koje nam je dato kao najveća moć i najveća radost, kao srodnička veza sa zemljom i Bogom. Rad je mističko učestvovanje u vaseleni; radi i bolestan čovek; razumno radi mnoge poslove i čovek koji je umobolan. I zato je rad daleko od toga da bi bio samo pitanje privrede; u radu su sva pitanja ovog i onog sveta u čovekovu životu. Radni instikt u čoveku je, kao što su i sile zemljine, slobodno kreatorski nagon, i samo pod uslovima mehanički. Rad je u nama ono večno empiričko što želi da savlađuje teškoće intuitivno, na razne načine, kao što priroda povlađuje i ispravlja svoj rad i greške. Rad je ideal, nešto što se nikada ne rešava i ne sistematizuje definitivno. Rad je u velikoj meri duhovni problem. Čovek ima da misli o smislu i tajnama rada, ne samo o privrednom refleksu njegovom. Sva filozofija, sva velika poezija, to su osnovi rasprave o radu čovekovu. Radni nagoni naši isturuju nas, preko profesija i službe društvu, u visinu ili daljinu mističnih odnosa.

Intelektualac i siromaštvo (1923)

Među radnim klasama najneumoljivije stalno prati siromaštvo intelektualce, osobito izvesne kategorije intelektualaca. Prati ih kroz sva vremena, po svim krajevima sveta, ma koliko radili, ma koliko se protiv sirotinje bunili. Prati ih toliko i tako, da već prestaje biti socialnoekonomna pojava, i postaje psihologija i forma života. Ali ne samo da je siromaštvo jedan deo mentalne i karakterne konstitucije intelektualaca, nego je ono i jedan od uslova života uopšte. Intelektualac kao duh (na suprotnoj strani seljak kao hleb) jeste jedna od osnovnih energija života; kao takav, intelektualac mora svojim snagama biti uvek tu i na raspoloženju; mora snagama svojim pre svega služiti, a tek zatim ih prodavati. Odpada dakle hotimično upravljanje onim što intelektualac daje, a pogotovu otpada pijačno regulisanje njegovih usluga čovečanstvu. Čovek, koji producira ono što ni jednog sekunda ne sme izostati, kod njega je isključena trgovačka mehanika razmene. Iz oba ta razloga, intelektualac neće, i ne može, i ne zna kako da izađe iz siromaštva. Zgodnu priliku da počne teći, on kritikuje, obilazi, propušta. Uslovi, pod kojim bi on hteo da učestvuje u poslu koji nosi, ili su smešni ili nemogući.

Intelektualac ima stalnu ambiciju duhovnog usavršavanja; a kao najviši sloj i vođ društva, nosi opštu brigu i ima težnju služenja. (Serum protiv differisanja stvorila je težnja službe, a ne težnja prodavanja i tečenja.) S tim težnjama kolidiraju druge težnje intelektualca, težnje njegove kao društvene jedinice, kao člana porodice itd. Kolidizija se razno svršava: nekada pobedom duha, nekada pobedom za tečenjem: kod nekih intelektualaca pobedom služenja nad prodavanjem, kod drugih pobedom prodavanja nad služenjem. U većini slučajeva, međutim, intelektualci nisu svesni toga procesa. Čini im se ponajviše da su siromašni isključivo zbog nepravednog društvenog uređenja, a ne i zbog nagonске svoje odvratnosti i neveštine prema finansijskim manipulacijama, dakle zbog sukoba duhovnosti i tečenja.